

İslâm'da Kapitalizmin Doğuşu*

Benedikt Koehler

İktisatçı, Yazar

Çeviren: Uğur Altundal

liberal düşünce, Yıl 18, Sayı 69-70, Kış-Bahar 2013, s. 63-72

İlk bakışta, 7. Yüzyıl'da Arabistan'da bir din olarak ortaya çıkan İslâm ve yüzyıllar sonrasında Avrupa'da kendini gösteren, mal üretimi ve dağıtımı ile ilgili bir yaklaşım olan kapitalizm arasındaki bağlantı mantıksız görünebilir. Piyasa ekonomileri nispeten yeni bir olgudur ve ancak 18. Yüzyıl'da Adam Smith, piyasa teşviklerinin refahı nasıl sağladığını açıklayabilmişti. Buna karşın, Ortaçağ İtalyası'nın ticarî cumhuriyetlerine kadar götürülebilen piyasa ekonomileri, yüzyıllara dayanan bir gelişime sâhipti. Aynı şekilde, Adam Smith *Milletlerin Zenginliği*'ni yayınlamadan çok önce, iktisadî piyasa güçlerinin analizi belli bir noktaya gelmişti. Piyasa ekonomilerini ortaya koyan bu yaklaşımın tarihte derin kökleri olduğundandır ki bunları aramak meşru görülebilir.

Aşağıdaki ifadelerden, yüzyıllar sonra gelişmiş (ve hâlâ gelişen) piyasa uygulamaları için İslâmın bir örnek teşkil ettiği sonucu çıkmaz. Fakat bu yorumlar İslâmın ilerleyişinin toplumun düzenlemesine yönelik daha önceki toplumlarda görülmeyen belirgin bir iktisadî yaklaşımın ilk örneği olduğu neticesine ulaştırır. Bu nedenle, İslâmın kurucusu Muhammed, refahı yükselten ve zenginlik yaratan ekonomik teşvikleri öngören sosyal organizasyon yaklaşımıyla ilk siyasî ve sosyal reformcu olarak değerlendirilmeyi hak etmektedir. Muhammed, İslâm öncesi dönemlerde yokluğu bir şekilde hissedilen pazar teşviklerinin sosyal refah üzerindeki etkisinin farkındaydı.

Daha öncekiler ile Muhammed'in iktisadî analiz yaklaşımı karşılaştırıldığında onun yaklaşımındaki özgünlük fark edilmektedir. Örneğin, Aristoteles

* "Birth of Capitalism in Islam", Mont Pelerin Cemiyeti Özel Toplantısı'nda sunulan tebliğ, 24 Nisan 2012, Fez, Fas.

paranın amacı hakkında çok az şey söylemiştir; onun için para, kazanç elde edilen bir şey olmaktan ziyâde, değişim aracı olarak bir kullanıma sâhiptir. Açıkçası, Aristoteles'in yaklaşımı, yatırıma dayalı olarak zenginlik yaratan bir toplumu ileriye götürmeye hiç de uygun değildir. İsa'nın ekonomik görüşlerine gelirse, küçük bir kasaba marangozunun ev ortamında büyümüş ve gençliğinde yatırım ve risk alma pratikleri ile asla karşılaşmamış bir insandan bahsediyoruz. Nitekim İsa, yatırımları pek umursamadığından, vaazlarında zenginliğe nasıl ulaşılabileceğiyle ilgili, havarilerine hiçbir yol göstermemiştir.

Aristoteles ve İsa ile karşılaştırıldığında, Muhammed'in geçmişi ve bakış açısı epey farklıdır. Muhammed kırklı yaşlarında ilk görüşlerini yaşamadan ve bir din reformcusu olarak kendi çağrısını yapmadan önce yaklaşık otuz yıllık bir iş tecrübesini arkasında bırakmıştı. Muhammed, birkaç yüzyıl boyunca gelişmiş ticarî bir kültürün gelenek ve görenekleri ile yoğrulmuş başarılı bir tüccar ve girişimciydi. İlk İslâmî toplum olan Medine'deki ümmet için, piyasaları, ticareti ve rekabeti nasıl yapılandıracağına dâir ayrıntılı kurallar içeren yol haritaları oluştururken bu deneyimlerinden faydalanmıştı. Bu çerçevede onun duruşunu besleyen gelenekleri yansıtıyor ve böylelikle geçmişinin kısa bir değerlendirmesini gözler önüne seriyor.

Muhammed'in Dünyası

İncil'in gönderildiği zamanlardan bu yana Arap Yarımadası'nda, Hicaz'da gezinen kabileler girişimci tüccarlar hâline gelmişlerdi. Arkeologlar Arap altın madenciliğini Kral Süleyman dönemine kadar götürmektedirler ve Hezekiel Kitabı da baharatların ve altının ihraç edildiği Arabistan'daki tüccarlardan bahsetmektedir. Sayıları 2.500'e kadar varan develeriyle kervanların ulaştığı büyüklüğe bakıldığında, Muhammed dönemindeki ticaret hacminin boyutları ortaya çıkmaktadır.

Hicaz'da yaşayan kabileler, tek bir kapsayıcı siyasî otoriteye teslim olmamışlardı. Bununla birlikte, Hicaz'da merkezî bir otorite veya başkent görülmesi de Mekke birkaç kuşak boyunca Pan-Arap kimliği için bir odak noktası hâline gelmişti. Siyasî anlamda Pan-Arap kimliği diye bir şey olmamasına rağmen, Arap kabileler, din ve daha da önemlisi ticaret çevresinde gelişen kapsayıcı bir toplumsal kimliği paylaşmışlardı. Mekke, kendi özgün serveti -İbrahim tarafından bir sunak olarak inşa edildiği bir efsâne tarafından iddia edilen siyah kaya olan- Kâbe'nin becerikli yönetimindeki seçkin konumu sayesinde, bu kimliğin bir odak noktası oldu.

Her biri kendi âdetlerine bağlı olan ve kendi tanrılarına ibadet eden Hicaz'ın her köşesinden kabileler, Kâbe'ye bağlılığını göstermek üzere Mekke'yi

ziyaret ederlerdi. Mekke'de kaldıkları sürece diğer kabilelerden hacılar ile karşılaştılar ve böylece ticaret için fırsatlar doğdu. Bir dinî ve ticaret merkezî olarak Mekke'nin konumu, mümkün olduğu kadar çok hacı çekmesine ve onların diğer inanç mensuplarıyla çatışma risklerinden korunmasına bağlıydı.

5. Yüzyıl'ın başlarında Mekkelî tüccar Kusay, Mekke'nin geçici toplulukları için dinî hoşgörü ile ticarî platformu birleştiren kurumsal bir çerçeve oluşturdu. Kusay, hacıların, kendi ortak onayları ile şiddetten kaçındıkları ve başka inançlara tahammül gösterdikleri alan olarak bilinen *haram*¹ ile Kâbe'nin etrafını çevreleyip koruma altına alarak bunu başardı. İbrahim'in soyundan geldiği iddia edilen Kusay, *haram* koruma sorumluluğunu üzerine aldı.

Hacıların hiç bitmeyen akışı, bir ticaret merkezi olarak Mekke'nin gelişimini destekledi. Arap örf ve geleneklerine uygun olarak, Kusay bir halef tâyin etmemişti; fakat onun soyundan gelen aileler *haram*'ın bekçileri olarak onun izini tâkip etmişlerdir. Kusay soyundan gelenler, Emeviler ve Haşimiler olarak ikiye ayrıldılar. Haşimiler isimlerini Kusay'ın torunu ve Muhammed'in büyük dedesi olan Haşim'den aldılar. Yüzyıllar boyunca, hâlifeler bu iki aileden gelecekti.

Haşim, dedesi kadar zeki bir ticarî diplomattı. Kur'an, Hicaz'ın ticareti için yeni bir çerçeve oluşturan Haşim'in temel başarısını, yani *ilafî*, övmektedir. Mekke ve Akdeniz arasındaki ticaret yolları korumasız olduğundan kervanlar pusuya açıldılar. Haşim'in İlaf şartları altında, kervan tüccarları, güvenli geçiş garantisi karşılığında, döndüklerinde kendi yüklerinin satımından pay vermek üzere Bedevilerin mallarını kendi yükleri arasına katmayı kabûl ettiler. Aslına bakılırsa, Haşim, Mekke'nin *haram*'ını kuşatan serbest ticaret bölgesini genişletmiş ve ilgili tüm taraflar için karşılıklı olarak yararlı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bedeviler ve kervan tüccarları *ilafa* tâbi olmaktan kazançlı çıkmışlardır.

Haşim ticarî başarıları ile hemşehrilerinin saygısını kazandığından, oğlu Abdülmuttalib, askerî ve siyasî kriz ânındaki ayakları sağlam basan yönetimi sayesinde ailenin itibarını daha da artırdı. 570 yılında Mekke askerî bir işgâl ile karşı karşıya kaldı. Abdülmuttalib hemşehrilerinden sağlam durmalarını istedi ve teslimiyetin karşısında oldu. İşgâl püskürtülerek istilacı ordular yenilgiye uğrattıldı ve bu sonuç, Mekkelî vatandaşlar arasında Haşimiler'in konumunu daha da yükseltti. Kur'an, Abdülmuttalib'in başarısını açıkça zikretmektedir, böylece Kur'an okuyucuları Muhammed'in soyunun seçkin bir aileden geldiğinin bilincindedirler.

Mekke'nin seçkin siyasî ve ticarî liderlerinin torunu ve torununun oğlu olan Muhammed bin Abdullah'a büyük bir servet kalmadı. Muhammed'in ba-

1 Mescid-i Haram kastediliyor. (Çevirenin Notu)

bası, eşi Emine doğum yapmadan önce vefat etti ve Muhammed altı yaşında iken Emine, dünyaya gözlerini kapadı. Seçkin bir Mekkeli ailede doğmuş olmasına rağmen, Muhammed erken yaşlardan itibaren yaşam masraflarını kendi karşılaması gerekeceğini biliyordu.

Öksüz çocuk, ilk olarak dedesi Abdülmuttalib'in ve sonrasında amcası Ebu Tâlib'in yanında olmak üzere, yakın akrabaları tarafından büyütüldü. Daha on yaşındayken, amcası Ebu Tâlib'e ilk ticarî seferlerinde eşlik etti. Babası çöldeki ticarî seferlere dayanamamış biri olmasına rağmen, Muhammed uzun yol ticaretinin risk ve tehlikelerine karşı çoktan tecrübe kazanmış bir delikanlıydı. *Azar*, Arapların bu tür risklere karşı kullandığı bir kelimedir; İngilizceye *hazard* olarak geçmiştir.

Muhammed, işinin ehli bir yatırım yöneticisi arayan Mekkeli yatırımcıların dikkatini çektiği için ticarete başarılı oldu. Muhammed önderliğindeki ticarî girişimler için risk sermâyesi sağlayan Hatice maddî yönden bağımsız bir duldu. Daha sonra Hatice ve Muhammed evlendi. Muhammed'in bir kadın girişimci ile evlenmesi aile teamüllerine uygundu - Dedesi Haşim'in eşi Selma da bağımsız bir tüccardı.

Bugün benim dikkat çekmek istediklerim, Muhammed'in Mekke'den Medine'ye sürgününe yol açan olaylarla ilgili değildir. Kısaca, Muhammed'in tek tanrılı inancı, *haramda* farklı tanrılara tapılıyor olunması ile uyumsuzdu. Muhammed bir din reformcusu olarak çağrısını yaptığında ailenin diğer üyeleri ile birlikte Hatice de onu destekledi; fakat Mekke'nin seçkin tüccarlarının diğer kesimleri, Muhammed'in vaazlarının, ibadet ve ticaret için toplanan çeşitli mezheplerin bir mekânı olarak Mekke'nin iş modelini sarsabileceğini çok iyi anladılar. Muhammed, yönetici elite karşı çıkmış ve toplumun kurulu ticaret yapma biçimi ile kendi inancının gereklerine bağlılık arasında bir seçim yapmak zorunda kalmıştır. Bildiğimiz kadarıyla, Muhammed, Mekke'den, ilk Müslüman topluluğu, ümmetini kurduğu Medine'ye hareket etti.

Birçok rivayet Muhammed'in Medine'deki siyasî ve askerî eylemlerinden bahsetmektedir. Ama aşağıdaki açıklamalar, Muhammed'in içinde büyüdüğü gelenekleri Medine'de nasıl uyguladığını ve değiştirdiğini göstermeyi amaçlamaktadır.

Piyasa Düzenlemesi ve Âdil Ticaret

Medine'de Muhammed'in ilk eylemlerinden birisi pazar için bir alan belirlemektir. O, Medine pazarını vergiye tâbi olmayan bir bölge olarak tasarlamıştı; böylece, Mekke'deki yerleşik pazar ile mâlî bir rekabete girmişti. Muhammed,

pazar için fizikî altyapı düzenlemekle kalmamış -bu alan öyle boyutlandırıldı ki, bir deve semerinin sınırların her tarafından görülebilmesine olanak veriyordu- aynı zamanda ticaretin nasıl yapılması ile ilgili ayrıntılı hükümler vermiştir.

Örneğin, Muhammed, tüccarların, kentin sınırları dışından gelen kervanlarla görüşmelerini ve onlardan mal satın almalarını yasaklamıştı. Tüm ticarî işlemlerin pazar yerinde kalması konusunda ısrar ederek, yerel tüccarların, yerel koşulların içeriden bilgisiyle piyasayı ele geçirmeye çalışmalarını engellemişti. Dahası, *ihdikâr* olarak bilinen -bu sayede tüccarların gıda arzını azaltarak fiyatları artırdıkları- bir tür fahiş fiyat uygulamasını yasaklamıştı.

Piyasa işleyiş kuralları açık bir şekilde uygulanmıştır. Böylece haksız muamele ile ilgili bir şikâyeti olan herhangi bir müşteri, kendi sorununu, tüccarların ağırlık ve ölçülerini kontrol eden ve gerekirse bir tüccarın ruhsatını iptal edebilen yetkili bir piyasa müfettişi, *muhtasibe* iletebiliyordu. Uygulamada *muhtasib*, piyasa düzenlemelerinin ve tüketiciyi koruma kurumlarının bir denetçisiydi.

Muhammed'in fâiz, *ribâ*, yasağı geniş bir incelemeye tâbi tutulmuştur ve bugünkü tartışmanın kapsamının dışındadır. Fakat Muhammed'in tefecilik yasağı -ve bu genellikle göz ardı edilir- bir yandan tefecilik ile diğer yandan âdil ticaret arasında bir ayırım yapmıştır. Dolaylı olarak da olsa, risk alarak ve yatırım yapılarak kazanılan kâr ile uyumlu olunması yanında âdil olunması şartıyla, Muhammed, finansal uygulamaları meşru görmekteydi. Bu, tefecilik konusundaki yasağıyla çelişkili değildir. Muhammed, her şeyden önce, ilk servetini, daha sonra eşi olacak Hatice'nin yatırımlarına borçludur ve İslâmı benimsedikten sonra bir risk yatırımcısı olarak kariyerini devam ettirmiştir. Erken Arap tarihçileri, Muhammed'in, Huneyn muharebesiyle tamamlanan son askerî seferini finanse etmek için borç almasından ve ganimet gelirlerinden hisseler dağıtarak borcunu ödemesinden bahsetmektedirler.

Muhammed, şahsî mülkiyete sâhip olma (çağdaşı Avrupa'da hiç duyulmamış) ve kendi hesabına ticaret yapma hakkını kadınlara tanıyarak, onların mülkiyet haklarını kabûl etmiştir. Tarihçiler hukukî ihtilâflarda davacı taraf olabilen kadınlardan bahsetmektedirler. Örneğin, Muhammed'in kızı Fatma, babasının servetinden daha büyük bir pay için mahkemeye başvurduğu zaman, İslâm tarihinin en eski davalarından birini açmış oldu.

Parasal Reform

Nasıl ki Muhammed İslâm öncesi birçok geleneği sürdürmüş ve uyarlamış ise halefleri, Medine ve daha sonra Şam'da bulunan hâlifeler de, dinsel ortodoksiden ödün vermeksizin ticarî uygulamaları koruma ve uyarlama konu-

sunda aynı derecede esnek olmuşlardır.

Eski İslâm toplumlarında zenginliğin yaratılmasında âna faktörlerden biri, tek bir para biriminin oluşturulmasıydı. Medine ve Şam'a egemen olan hâlifelerin eski Bizans ve İran topraklarındaki halklardan vergi toplamaları, parasal reform ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Müslüman elitler, tebaasından sayıca çok azdı, bu ölçekte bir imparatorluğu yönetmek için, ne insan gücüne ne de kurumsal bilgiye sâhiptiler. Ancak, onlar tebaalarının kurumsal uzmanlıklarından istifade etmekten geri kalmadılar. Hâlife Ömer, Medine'de vergiden sağlanan gelirlerin yönetilmesi amacıyla eskiden Bizans kamu hizmetlerinde görev yapmış memurları işe almıştı. Bunlar, genellikle mâlî idarenin kullandığı binaya adını veren, *divan* olarak adlandırılan hesap defterinin nasıl kullanılacağını öğretmişlerdir. *Divan*, Fransızca' ya *douâne* olarak geçmiş bir terimdir.

Medine'deki iktidarı sırasında Muhammed, şahsî kullanımına ayrılan bütçe ile ümmetinin bütçesini birbirinden ayırmıştır. Onun halefleri, bu ikisi arasındaki ayrıma riayet etmişlerdir. Hâlife Ömer, yatırım yapmak (belirli bir kârla) için vergiden sağlanan gelirleri, ticarî girişimlerinde kullanan oğullarını uyarmıştır. Halefi Osman vergi gelirlerini kendi kişisel geliri olarak işleme koyduğunda ve bu gelirleri akrabalarına ve sevdiklerine dağıttığında tebaasının öfkesini üzerine çekmiştir.

Müslüman kamu hizmetleri için istihdam edilen pek çok görevli Hıristiyan'dı. Örneğin, Şamlı Aziz John, Bizanslı memur bir aileden geliyordu ve ataları nasıl imparator için hizmet ettiyse o da hâlife için çalıştı. Bu memur kadrosu, Dârü'l-İslâm genelinde tek para birimi uygulamasının başlamasını sağlamıştı.

Hâlifelerin tek bir para birimine ihtiyaç duymalarının çok çeşitli nedenleri vardı. Eski Bizans topraklarında kullanılan para birimi, kökeni Roma dinarına kadar götürülebilen tarihî bir para olan dinardı. Eski İran bölgeleri, Yunan drahmisinin bir türevi olan dirhemi kullanıyorlardı. Bu nedenle, tek tek bölgeler, farklı para birimleri kullandıklarından, vergileri ve kamu harcamalarını denkleştirme işi, yoğun bir muhasebe çabasını gerektiriyordu. Yeni paranın basılmasında bir başka neden ise, Bizans İmparatoru himâyesinde basılan altın sikke olan *bezantın* uluslararası para birimi olarak kabûl görmesiydi. Müslüman yöneticiler (İncil zamanlarından beri altın madenciliği yapılan bir bölgenin insanlarıydılar) kendi halklarının yabancı para birimini kullanıyor olmaları nedeniyle kendilerini mahcup hissetmiş olmalıydılar. Üstelik Konstantinopolis'te basılıp Hıristiyan sembollerle bezenen bu paralar, kendilerine olan saygılarını yitirmelerine yol açacaktı.

Yeni bir altın paranın sunulması onlarca yıllı kapsayan bir dönemde mümkün olacaktı. Hâlife Muaviye'nin yeni bir parayı tedavüle sokma çabaları, ironik bir biçimde, kendi tebaasının Hıristiyan ikonografisi içermeyen bir paraya güvenmemesi yüzünden, 660 yıllarında başarısızlığa uğradı. Halefi Abdülmelik, 695 yılında, altın, gümüş ve bakır cinslerinde üç metalli parayı tedavüle soktu. Dinarı basmak için altın, dirhem için ise gümüş kullanılmıştır. Abdülmelik, tek tek bölgelerde gümüş ve bakır para basımına izin verince, altın basımını Şam'da kendi sarayında yapmıştır.

Abdülmelik reformları, İslâmî finansın, hâlihazırdaki kurumları değiştirme ve yeni amaçlara uygun olarak onları geliştirme adına yapabileceklerinin en önemli işaretlerini göstermektedir. Yeni Müslüman para sistemi, selevî Roma ve Yunan paralarını bir araya getiriyordu – Dinar, Roma dinarına ve dirhem de Yunan drahmisine dayanıyordu. Tedavüldeki parayı kullananlar, Bizans bezantı ve İslâmî altın dinarı arasında arbitraje² teşvik edildiler. Bezant 4,5 gram ve yeni İslâmî dinar da 4,25 gram ağırlığında tutularak, bezant sâhiplerinin kârlı çıkarak paralarını dinara çevirmeleri teşvik edilmiştir.

Kurumsal yönetim

Piyasa ekonomilerinin özelliklerinden biri, tek tek ortaklık temsilcilerinin hak ve görevlerinin tanımlandığı gönüllü kuruluşların çoğalmasındır. Muhammed'in döneminden günümüze kadar gelen iki belirgin tüzel kişilik /ortaklık yapısı vardır; bunlar, ticarî girişimler için oluşturulan *qirâd* adındaki kuruluşlar ile *vakıf* olarak adlandırılan hayır kurumlarıdır.

Büyüyen imparatorlukta giderek zenginleşen Müslüman elitlerin elinde biriken sermaye, Dârü'l-İslâm sınırlarının genişlemesiyle artan ticarî fırsatlar ile yeni ortaklıkların oluşumuna yol açmıştır. Müslüman hukukçular, Muhammed'in risk ve kâr paylaşımı hakkındaki emirleri ile uyumlu olan ortaklık girişimlerinin nasıl tasarlanacağı konusunda çok sayıda sorunla meşgul olmalıydılar. İslâm hukuk okullarının ilk kurucusu olan Mâlik bin Enes, ticarî girişimlerin yaygın biçimi olan *qirâd*'in bir tanımını vermektedir:

Müsaade edilen qirâdın en yaygın biçimi, bir adamın kendi üzerinde herhangi bir yükümlülüğü olmadan, meslektaşından iş yapma adına para almasıdır.

Yönetsel sorumluluğun sınırlılığı ve yatırımcılar ile onların aracıları arasındaki mâkûl kâr paylaşımı, taraflar arasında müzakere konusu olmaktadır. İslâm hukukçuları, kişisel harcamalarda sorumluluğun değerlendirilmesine

2 Arbitraj, döviz kur farklarından yararlanılarak kâr sağlama anlamına gelmektedir. (Ç.N.)

yönelik tâlimâtlar yazmışlardır (yöneticilerin, kendi harcamalarında yatırımcılara karşı sorumlulukları olduğunu düşünmeleri şartıyla, kendi kişisel rahatlıkları için mâkûl bir harcama hakları vardı). Mâlik bin Enes'in kurumsal yönetim meselelerine ilgisi, kendi dönemindeki Avrupa hukukçuluğunun ilerisindeydi. O ve diğer İslâm hukukçuları, ticarî kayıp durumlarında yöneticilerin sınırlı sorumluluklarını ve kârın yatırımcılar ile yöneticiler arasında nasıl paylaşılacağını düzenlediler.

İslâm hukukunun bir başka yeniliği de, tanımlanmış bir yasal kimliğe ve amaca sâhip, *qirâd* gibi tüzel kişiliklerin kurulmasıydı. *Vakıf* olarak bilinen bu kuruluşlar, hayırseverlerin bağış yapması amacına hizmet etmekteydi. Muhammed, müritlerini yardım etmeye özendirdi; muhtemelen Medine'de komşuları olan Yahudi cemaatinin uyguladığı sadaka örneğinden esinlenmişti. Muhammed'in bizzat kendisi, mülkünün çoğunu hayır işlerine bırakmıştı.

Yardımanın, *zekât* olarak bilinen, Müslüman versiyonu, İslâm ülkelerinde kamu mallarının temininde kamu/özel sektör ortaklıklarının anahtar bir özelliği olmuştur. Hayır kurumlarına bağış yapmak ve bunlar için geniş yelpazedeki amaçları desteklemek, İslâmî yaşamın yerleşik bir özelliği hâline gelmiştir. Hayırsever bağışlar İslâm öncesi Arabistan'da bilinmesine rağmen, *vakıflar* kurumsal bir yenilik olmuştur.

Hayır amaçlı mirasın bir *vakıf* olarak tanınması, belirli kriterlere uygun olmayı, yani mirasın geri alınamaz ve dâimî olmasını gerektirmekteydi. Ayrıca, idarenin kötüye kullanılmasına karşı *vakıflar*, kurumsal güçler ayrılığı özelliğine sâhip olmak zorundalardı. Öncelikle, *vakıf*, atanmış bir yönetici olan *mütevelli* tarafından yönetilecekti. İkincisi, yönetim görevini kötüye kullanma durumlarında tazminat talepleri, bağımsız bir yargıç olan kadıya götürülebilecekti.

Avrupa'daki Yansımaları

Avrupalı tüccarların Dâru'l-İslâm içerisinde seyahat engelleri bulunmamaktaydı ve bu tüccarlar yerel ticarî uygulamalar sayesinde deneyim kazandılar. Topraklarında çoğunlukla Müslümanların yaşadığı Haçlı devletlerine yerleştiklerinde, çok daha fazla Avrupalı, İslâmî kurumlar hakkında bilgi almak için geldi. İslâmî gümrüklerin yakından bilgisine sâhip, Haçlı devletlerinde önemli bir yeri olan iki kuruluş, Fransiskan Rahipleri ve Tapınak Şövalyeleri idi. Sicilya'da, 13. Yüzyıl'da, İmparator II. Frederick, birçok Müslüman bilim adamını ve müşavirini Palermo mahkemesinde istihdam etti. Böyle etkileşimler, Avrupa'ya bilgi aktarımında aracı oldu.

Hukuk tarihçileri, 12. Yüzyıl'da İngiltere'de kurulan ilk tröstlerin³, İslâmî vakıfların temel tasarım özelliklerini kopyaladıklarına dikkat çekmişlerdir. Ortaçağ İtalyası'nın ticarî şehir cumhuriyetleri, faal olmayan ortakların denizcilik işlerine yatırım yapabildiği tüzel kişiliklere kaynaklık etmiştir. Bu şirketler, İtalyanca *commenda* olarak adlandırılır ve *qirâdlara* benzer bir biçimde yapılandırılmışlardır.

Tabî ki, bu kurumların, Yüzyıl'lar boyunca var olmuş İslâmî versiyonları ile herhangi bir aslî karşılaşma olmaksızın ortaya çıkmış olması pekâlâ muhtemeldir. Ancak, İslâmî kurumlar, antik çağlarda pek de göremediğimiz bir şekilde tröstleri ve *commendaları* öncelemiştir. Ortaçağ Floransası'nın, Venedik'in ve Cenova'nın ve bunların tüccar prenslerinin ticarî başarı öyküleri, Mekke'deki ve Medine'deki Emeviler'in ve Haşimiler'in yükselişiyle birçok benzerliğe sâhiptir. Emeviler ve Haşimiler risk alarak zenginleşen uluslararası gayri resmî ticarî işbirlikler ağına sâhip bir kent merkezindeki sivil topluluklardı. İtalyan aristokratlar ile Arap plütokratlar arasındaki benzerlik açıkça görülmektedir.

Sonuç

Kapitalizm uzun bir tarihsel dönem boyunca gelişmiş ve çeşitli tezâhürlerle yayılmıştır. Dolayısıyla, biz, bugün 'kapitalist' dediğimiz piyasa ekonomilerinin tamamen şekillenmiş işlevlerinin çekirdeği olan 7. Yüzyıl'daki Hicaz'ın ekonomik realitelerini bugün için yeniden kurgulayamayız. Bununla birlikte, buradaki durum şudur ki; kapitalist ekonomilerin kökenleri, Ortaçağ İtalyası'ndaki öncüllere kadar uzanmakta iken, daha da geriye bakmak ve İtalyan ticarî toplumlarının İslâmî kökenlerini gösteren bir ekonomik yaklaşımın özünü bulmak mümkündür. Fakat bu ticarî uygulamaları bir şekilde Roma ya da Antik Yunan'a bağlamak mümkün değildir.

Bu ifadeler, Avrupa'daki ekonomik analizin ve yaklaşımın özüyle çelişen bir durum teşkil etmiyor. Ancak, bu ifadeler, Arap ekonomist Muhammed bin Abdullah'ın çalışmaları ve etkisinin, toplumsal ilişkileri ortaya koyan belirgin bir ekonomik yaklaşımı dile getirdiğini ve onun bu yaklaşımının, iktisadî düşünce tarihinde yeni bir sayfa açtığını ileri süren bir durum ortaya koyuyor.

Son olarak, aşağıdaki alıntı İslâmın kurucusunun piyasa yanlısı fikirlerini göstermektedir:

Kim kendini dilenmekten alıkoymak veya ailesi için bir geçim kaynağı sağlamak veyahut kom-

3 Tröst, Aynı alanda iş yapan çeşitli ortaklıkların hisse senetlerinin, bir denetim teşkilâtına teslim edilmesi ve yönetimin bir teşkilâtı yöneten gruba aktarılmasıyla oluşan, tekeli sermayedarlığa dayanan ortaklıklar birliği anlamına gelmektedir. (Ç.N.)

şularına karşı nâzik olmak amacıyla, âdil olacak şekilde dünya ve zenginliklerini isterse, o, Kıyamette dolunay kadar parlak yüzü ile Allah'ın huzuruna çıkacaktır.

Bu ifade piyasa odaklı bir sivil toplum çerçevesini içermektedir – bu çerçeve, yoksulluğu bertaraf etmeyi, ailesine ve genel olarak topluma faydalı olmayı amaçlayan ekonomik uğraşlar üzerinde bir kısıtlama olarak hukukun üstünlüğünü içerir.

İlâve Okuma İçin Bibliyografya

Bu tebliğ *Economic Affairs*'te yayınlanan yazarın kendisi tarafından yazılmış, aşağıdaki makaleleri kapsamaktadır:

"Islamic Finance as a progenitor of venture capital", Cilt 29, No. 4, Aralık 2009.

"Early Islamic charities as catalysts of institutional innovation", Cilt 30, No. 3, Ekim 2010.

"The seventh-century Islamic gold standard", Cilt 30, No. 3, Ekim 2010.

"The economist Mohammed ibn Abdullah (570-632)", Cilt 31, No. 1, Mart 2011.

"Female entrepreneurship in early Islam", Cilt 31, No. 2, Haziran 2011.